

Landsbyer

Middelalderens intensive agerbrug gjorde det hensigtsmæssigt, at landsbyerne lå på markjorden eller på grænsen mellem marker og enge. I 1000- og 1100-årene flyttede Langelands daværende ca. 30 landsbyer derfor til steder, som var velegnet for det nye agerbrug. Fra disse moder- eller adelbyer udskiltes hen mod 50 nybyggergrupper, der slog sig ned på uopdyrkede områder af moderlandsbyens jord. Anlægstiden klingede af ved overgangen til 1300-årene. Derefter opstod kun få nye landsbyer på afsidesliggende overdrev og i skovområder.

Fra middelalderens begyndelse og indtil udskiftningen omkring år 1800 blev landsbyernes jorder drevet inden for et overordnet driftssystem. Markjorden var inddelt i områder, vange eller tægter, som blev besået eller hvilede i et fast sædskiftemønster. Den enkelte gård havde sine agerstrimler fordelt over hele markjorden, så alle fik andel i de enkelte områders gode og dårlige partier. Hver gård dyrkede således sine egne agre, men inden for rammerne af en fælles omdriftsform.

Driftssystemerne var tilpasset jordbunds- og klimaforholdene. På Nordlangeland var trevangsbrug fremherskende. Det skovrige Tranekær sogn havde dog alsædebrug (årlig besåning uden hvile/brak). På det sydlige Langeland brugte man en særlig variant af tovangsbruget, hvor den enkelte mark dyrkedes i fire år og lå i hvile i fire år, det såkaldte 'Lillebælt-system'. Til landsbyerne hørte desuden eng, overdrev, tørvemoser og skov. Udnyttelsen af disse ressourcer skete også efter fælles vedtægter.

Hovedparten af Langelands landsbyer ligger langs det indre af øen, hvor terrænet var mindst vådt og kystskovene gav læ. Landsbyerne ligger som regel midt i deres ejerlaug. De kystnære landsbyer er dog ofte beliggende i udkanten af deres ejerlaug - længst væk fra stranden. Hovedparten af landsbyerne har form af de slyngede veje, som løber igennem dem. Andre er vejfordebyer eller regulerede vejbyer. Kun Strynø by var en regulær fordeby, som efter middelalderen udviklede sig til en forteklyngeby.

Med udbredelsen af sognestrukturen i 1100-årene blev fjorten af Langelands adelbyer kirkebyer med præstegårde. Strynø sogn opstod i 1500-årene.

Man kender ikke meget til de sociale forhold i landsbyerne de første to til tre århundreder af middelalderen. I flere af dem fandtes formentlig en eller to større sædegårde - som det for eksempel stadig kan ses i Ny Skråbelev - som drev et større landbrug ved hjælp af husmænd og smågårdsfæstere.

Landsbyen Botofte er en gammel adelby, hvis landsbypræg står i et specielt forhold til nabobyen, residensbyen Tranekær.

Pederstrup er anlagt som udflytterby fra Nørre Longelse ved foden af en bakke mod øst.

Kortet viser Langelands gamle vejssystem og landsbyernes placering i forhold hertil.

Efter hovedgårdenes udflytning fra 1300-årene, bestod landsbyerne af jævnt store fæstegåde, som på Langeland og Strynø var ret beskedne. Senere gennemførte godsejere mange steder en omfordeling, så gårdenes andele blev ens og dermed lettere at administrere. Langelands mange mindre hovedgårde med spredt strøgods og forekomsten af en del selvejergårde medførte, at sådanne egaliseringer var sjældne i 1600-årene. Men i 1700-årene forekom de, og især i forbindelse med udskiftningen blev der foretaget en del.

På Langeland var antallet af gårde det samme ved år 1900 som ved midten af 1600-årene, ca. 760. I 1700-årene blev en del fæstegårde nedlagt og jorden henlagt under nyoprettede avlsgårde. Når antallet af gårde på Langeland alligevel var nogenlunde stabilt skyldes det, at nedlæggelser blev modsvaret af ny-anlæggelser i skovområderne på Hov.

Antallet af huse på Langeland har altid været relativt højt, som det er typisk for kystnære egne. Med hovedgårdsdriftens udvikling og befolkningens tilvækst gennem 1700-årene steg antallet markant. I 1805 var der 1.027 huse på Langeland mod 644 gårde, og i 1903 var der ca. tre gange flere huse end gårde.

Udskiftningen omkring år 1800 betød et ophør af det middelalderlige driftsfællesskab. Ved en gennemført omstrukturering af jorden fik den enkelte gård sit tilliggende samlet på en eller nogle enkelte marker. Hvis de lå et stykke væk fra landsbyen, kunne det være fordelagtigt at flytte ud, når gården alligevel trængte til en om- eller udbygning.

Ved udskiftningen opdeltes landsby-ejerlaugenes jord i de udskiftningsblokke, vi kender i dag. Matrikelskellene kom til at danne mønster for jord- og stendiger og senere læplantning. Med de sidste par årtiers stadig stærkere strukturændringer i retning af større og mere industrialiserede landbrug, er udskiftnings-tidens kulturlandskab kommet under pres.

Med udflytningen blev landsbyerne mere eller mindre tømt for deres gårde. Mange steder blev de ledige tofter opfyldt af nytilkomne huse. Fra 1800-årenes slutning udviklede nogle landsbyer sig til små oplandscentre med mejeri, butikker og mindre håndværksvirksomheder. Langelandsbanen fra 1911 lettede etableringen af småindustrielle virksomheder og butikker, så de bedst beliggende stationsbyer kunne udvikle sig til lidt større centre.

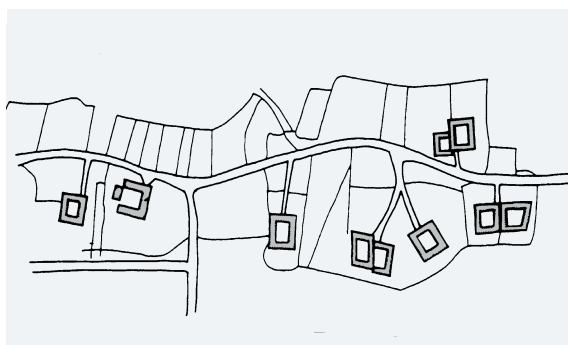
Der findes kun få landsbyer på Langeland med velbevarede træk fra tiden før udskiftningen. I Fyns Amts landsbyundersøgelse fremhæves især Kragholm, Ny Skrøbelev og Herslev. De øvrige er mere eller mindre omdannede. Andre med særlige landskabelige værdier præges i dag af fritidsliv og turisme, fx Ristinge og Spodsbjerg.

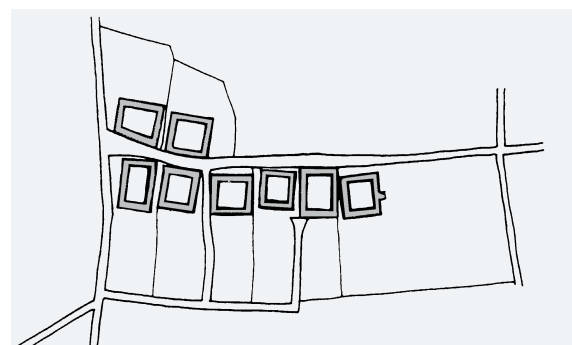
Hennetved er opført på et areal, der er ryddet for skov i middelalderen.

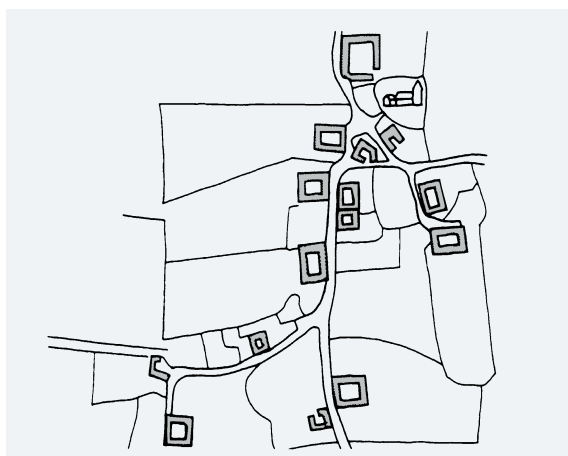
På Hov går markskellene fra kyst til kyst.

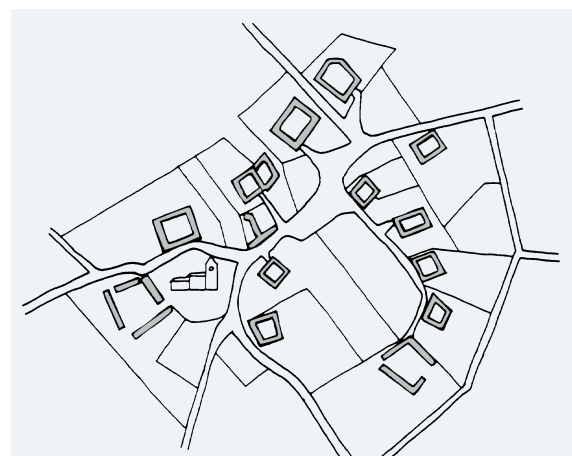
Slyngvejby. Terrænbestemt bebyggelse, der følger en vej, som slynger sig gennem landskabet.

Reguleret vejby. Gårdtomterne fordeler sig regelmæssigt i næsten samme størrelser på begge sider af en vej.

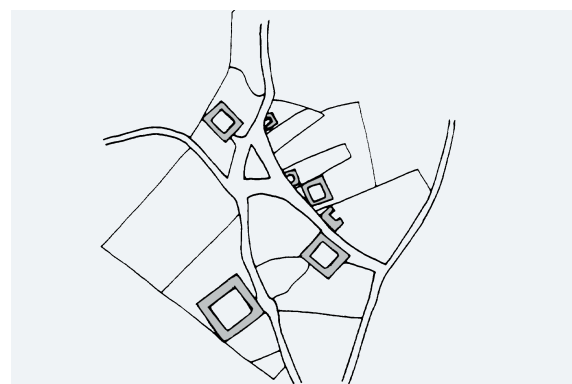
Vejklungeby. En udbygning af en slyngvejby, hvor gårde og huse ligger i en uregelmæssig klynge langs et mere eller mindre kompliceret gadenet.

Forteby. Landsbyen er opbygget omkring en indre plads foran gårdene. En forteklungeby er en forteby, hvor forten er blevet bebygget.

Uregelmæssig vejforteby. En vejklungeby opbygget omkring en fortelignende gadeudvidelse. Tegninger efter Hastrup 1964.

Skovbygd. Bebyggelsen er opført efter forudgående skovrydning. Der er ofte relativt få gårde og ingen struktur i deres indbyrdes placering.